

Фарима М. М.

*здобувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності  
Національної академії внутрішніх справ***КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ  
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ  
АБО ІНШОЇ НЕЗАКОННОЇ УГОДИ ЩОДО ДИТИНИ****CRIMINAL PROVISION OF INVESTIGATIVE (INVESTIGATIVE) ACTIVITIES  
DURING INVESTIGATION OF CHILD TRAFFICKING OR OTHER ILLEGAL**

У статті розглянуто такі першочергові слідчих (розшукових) дій як огляд, обшук, допит. Встановлено, що серед засобів криміналістичної тактики особливе місце належить тактичним прийомам. Важливість їх вибору та визначення черговості застосування залежить від спрямування конкретної слідчих (розшукових) дій чи її окремих етапів, завдань, які бажає досягти слідчий, слідчої ситуації, у якій її проводитимуть. Однак, незважаючи на те, що проведення слідчих (розшукових) дій під час збирання доказів у кримінальному провадженні є винятково важливим заходом, такі слідчих (розшукових) дій як огляд, допит та обшук, які проводяться у всіх кримінальних провадженнях про торгівлю дітьми або іншу незаконну угоду щодо дитини потребують особливого тактико-криміналістичного забезпечення, а саме в частині структури та послідовності їх проведення. Розкрито особливості огляду комп'ютерної техніки (зокрема, фізичних накопичувачів комп'ютерної інформації та комп'ютерної техніки із функцією телефону) та документів. Виокремлені особливості проведення допиту дитини, яка потерпіла від торгівлі або іншої незаконної угоди щодо неї. На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень здійснено розподіл типових слідчих ситуацій під час проведення обшуку.

**Ключові слова:** діти, торгівля дітьми, незаконна угода щодо дитини, розслідування, слідча (розшукова) дія, допит, огляд, обшук.

The article considers such priority investigative (search) actions as inspection, search, interrogation. It is established that among the means of forensic tactics a special place belongs to tactics. The importance of their selection and determining the order of application depends on the direction of a particular investigative (search) action or its individual stages, the tasks that the investigator wants to achieve, the investigative situation in which it will be conducted. However, despite the fact that conducting investigative (search) actions during the collection of evidence in criminal proceedings is an extremely important measure, such investigative (search) actions as inspection, interrogation and search, which are conducted in all criminal proceedings on child trafficking or other illegal agreements on the child require special tactical and forensic support, namely in terms of structure and sequence of their implementation. Features of the review of computer equipment (in particular, physical drives of computer information and computer equipment with telephone function) and documents are revealed. The peculiarities of interrogation of a child victim of trafficking or other illegal agreement concerning him are singled out. Based on the study of the materials of criminal proceedings, the distribution of typical investigative situations during the search was carried out.

**Key words:** children, child trafficking, illegal agreement on a child, investigation, investigative (search) action, interrogation, examination, communication.

Після початку кримінального провадження здійснюють низку процесуальних, зокрема слідчих (розшукових) дій (СРД), за допомогою яких збирають і перевіряють докази. Перелік цих дій чітко визначено в кримінальному процесуальному законі. Проте не є обов'язковим, щоб у процесі розслідування за кожним кримінальним провадженням усі вони виконувалися. Залежно від конкретних обставин, тобто від сформованої слідчої ситуації, особа, яка провадить розслідування, самостійно вирішує, які саме дії, коли і в якій послідовності слід проводити.

Загальні вимоги до проведення СРД зазначено в ст. 223 КПК України, а саме: це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення СРД, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [1; 2, с. 368]. СРД проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і лише в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім випадків їх ініціювання судом згідно ч. 3 ст. 333 КПК України. Будь-які СРД, проведені з порушенням цього

правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими.

Огляд – це СРД, що полягає в безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України). Мета огляду – виявлення відомостей щодо обставин вчинення злочину та їх фіксація [3, с. 149]. Кожний з видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення. Водночас існує низка положень процесуального, організаційного й тактичного характеру, загальних для всіх видів оглядів.

Огляд місця події – невідкладна слідча дія направлена на встановлення, фіксацію і дослідження обстановки місця події, слідів злочину і злочинця та інших фактичних даних, що дозволяють у сукупності з іншими доказами зробити висновок про механізм події та інші обставини того, що розслідується. Огляд місця події, як слідча дія, є важливим засобом отримання інформації про злочин, що розслідується. Від його якості у багатьох випадках залежить успіх розслідування, оскільки отримана при огляді місця

події може носити доказовий характер. При цьому нерідко фактичні дані, отримані в результаті огляду, неможливо отримати з інших джерел. Ділянка місцевості або приміщення, в межах якого виявлені сліди злочину, називається місцем події [4, с. 33].

Криміналістичне забезпечення проведення огляду полягає у фіксації перебігу й результатів проведення СРД; виявленні, фіксації, збиранні, дослідженні слідів злочину; залученні спеціалістів до проведення СРД, з метою виявлення, вилучення та фіксації доказової інформації. Під час розслідування торгівлі людьми можливі такі варіанти огляду місця події:

- місця утримання, переховування або експлуатації дитини;
- місцевість або приміщення поза місцем події;
- місця затримання підозрюваних осіб транспортні засоби;
- приміщення установи, де здійснювалися вербування дітей.

Система тактичних прийомів при дійсному відображенні події кримінального правопорушення охоплює:

- зіставлення первинних даних і обстановки місця події для виявлення слідів злочину;
- аналіз окремих слідів на місці події;
- моделювання події, що відбулася;
- зіставлення змодельованої події з реальною обстановкою місця події аналіз ознак знищення слідів;
- залучення до огляду осіб, які повідомили про кримінальне правопорушення [5, с. 48]

Місце події є відображенням минулого, яке може бути пізнане як результат вивчення обстановки і речових доказів переважно раціональним шляхом. Треба аналізувати такі ознаки та властивості предметів і слідів:

- час виникнення їх на місці події (аналіз тимчасових зв'язків слідів);
- зв'язки об'єктів з тим чи іншим місцем (аналіз просторових зв'язків слідів);
- можливість виникнення слідів від одного або різних учасників розслідуваного кримінального правопорушення або сторонніх осіб;
- зв'язки слідів між собою і розслідуваною подією, механізм їх утворення;
- причини відсутності певних слідів і предметів, їх властивостей і ознак ідентифікаційні якості слідів з метою визначення можливості ототожнення об'єктів, що їх утворили структуру предметів і слідів для вивчення їх групової належності [6, с. 572; 7, с. 97].

Сутність огляду місця події полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів кримінального правопорушення і речових доказів; з'ясуванні обстановки кримінального правопорушення та інших обставин, що мають значення для досудового розслідування. Саме під час огляду місця події слідчий отримує первинну інформацію про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила. С. В. Хільченко зазначає, що огляд місця події проводиться в три етапи:

1) загальний огляд – з'ясування обстановки на місці події, визначення меж огляду;

2) детальний огляд – вивчення загальної обстановки та місця, де розташовується кожен об'єкт окремо;

3) завершальний етап – вилучення й упакування речових доказів, оформлення протоколу [8, с. 73].

На нашу думку, такий підхід до проведення огляду місця події є універсальним та дає можливість з'ясувати не тільки загальну обстановку вчинення кримінального правопорушення, а й проаналізувати сліди, залишені на місці та вилучити речові докази, знаряддя і засоби, які використовувались правопорушниками.

Головними етапами проведення огляду місця події при розслідуванні торгівлі дітьми є:

- підготовчий (до виїзду на місце події, на місці події);
- робочий (статистична та динамічна стадії);
- завершальний.

На підготовчому етапі до виїзду на місце події слідчий має отримати дані про подію, що сталася та її свідків-очевидців; про вжиті заходи щодо охорони місця події; про вжиті заходи щодо надання допомоги постраждалим особам.

Потрібно вирішити наступні питання: яким має бути склад учасників огляду (кого із спеціалістів слід залучити, залучити понятих тощо); які технічні засоби потрібні для огляду та їхня готовність; які тактичні прийоми можна використати.

Прибувши на місце події слідчий має: пересвідчитися, що усунуто (чи послаблено) шкідливі наслідки кримінального правопорушення та надана допомога постраждалим; запропонувати вивести всіх сторонніх із місця події; опитати присутніх очевидців чи особу, яка виявила місце події, поспілкуватися з працівниками поліції, які прибули на місце події раніше; розподілити обов'язки між учасниками огляду, роз'яснити їх права і обов'язки; дати доручення на проведення необхідних заходів.

На початку робочого етапу слідчий: у загальному оглядає місце події із метою орієнтування на місці події та вирішення питання про вихідний пункт і спосіб огляду; дає вказівку провести відео- та фотофіксацію; приступає до проведення огляду (спочатку статичного, а потім динамічного).

Під час статичної стадії: вивчають розташування території, де сталася подія, її характерні риси, рельєф; вивчають кожний об'єкт чи його частину у комплексі з навколишньою матеріальною обстановкою, визначають його локалізацію і призначення без торкання до об'єктів.

Під час динамічної стадії об'єкти можуть бути: переміщені; відкриті; розібрані для всебічного вивчення.

На заключному етапі огляду місця події слідчий: складає протокол огляду, плани, схеми; упаковує вилучені з місця події об'єкти; вживає заходів для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення; вживає заходів щодо вирішення заяв, які надійшли від учасників огляду [5, с. 49].

Обов'язковому огляду підлягають засоби комп'ютерної техніки. Джерелами доказів в електронній формі можуть бути: різноманітні носії інформації; моноблоки, мобільні пристрої (мобільні телефони, планшетні комп'ютери), цифрові камери, роутери, маршрутизатори, комп'ютерні мережі, глобальна мережа Інтернет, звукозаписи та відеозаписи тощо, тобто джерелом доказів може бути будь-який електронний пристрій, який заходиться на місці обшуку. Варто також зазначити, що постійно з'являються нові види електронних пристроїв, які можуть містити електронні докази [9, с. 10].

Особливості огляду фізичних накопичувачів комп'ютерної інформації: на початку огляду необхідно описувати індивідуальні ознаки захисту накопичувача комп'ютерної інформації від підроблення або несанкціонованого копіювання; перед дослідженням інформації обов'язкове створення резервної копії; на подальшій стадії огляду фіксують загальний обсяг носія комп'ютерної інформації; формат розмітки; обсяг площини, вільної від запису інформації; кількість та номери збієнних зон, секторів, ділянок тощо; кількість записаних файлів, програм, каталогів та логічна структура їх розміщення; формат та зміст кожного окремого файлу, програми; необхідно технічним способом захистити фізичний накопичувач від запису або стирання з нього інформації тощо [5, с. 53–53; 10].

Допит – це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [11, с. 252]. Допит дитини-потерпілої від торгівлі або іншої незаконної угоди щодо неї проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога. Перед допитом особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання (ст. 226 КПК України) [1].

Проводячи допит, слідчий має дотримуватися наступних загальних рекомендацій щодо допиту малолітнього, неповнолітнього потерпілого (дитини) у кримінальних провадженнях торгівлі людьми. Допит необхідно проводити в окремому кабінеті, в якому працює лише один слідчий відділ, а не увесь слідчий відділ, разом з помічниками, оскільки дитина буде постійно відволікатися на інших працівників, а відповідно губити нитку своєї розповіді. До допиту потрібно ретельно готуватися, зокрема додатково ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якомога більше дізнатися про особу потерпілого, провести бесіду з педагогом та психологом, скласти план допиту. Багато слідчих нехтують цим правилом, переоцінюючи свій досвід, але, як свідчить практика, допити, проведенню яких передувала підготовка, більш результативні та займають менше часу. Установити психологічний контакт з дитиною

(слід використовувати зацікавленість дитини на довірливі теми не пов'язані із темою допиту, серед яких може бути: хобі, коло друзів, улюблені фільми тощо). Дитина має бути впевнена в тому, що слідчий її уважно слухає. Необхідно пам'ятати, що діти краще запам'ятовують дії, рухи людей, ніж сказані ними репліки чи слова. Для того, щоб запобігти зміні показань потерпілою особою – дитиною під час проведення допиту рекомендується проводити відеозапис СРД.

Враховуючи загальні умови проведення такої СРД щодо дитини (ч. 9 ст. 224, ч. 1 ст. 225, ч. 2, 3 ст. 226, п. 3 ч. 1 ст. 232 КПК України) [1], слідчий обов'язково повинен враховувати вікові особливості та ретельно підготуватися до допиту, зокрема він має: обрати місце й обстановку для допиту дитини дошкільного віку (удома, у дитячому закладі, у «зеленій кімнаті»), тобто там, де дитина відчуватиме себе в безпеці й не там, де вона зазнала шкоди; вивчити індивідуально-психологічні особливості дитини, його «сильні та слабкі місця»; схильність до фантазування; захоплення; улюблені ласощі тощо, що матиме значення для встановлення психологічного контакту; знати соціальне оточення та родинні стосунки дитини; з'ясувати, в якому емоційному стані перебувала дитина на момент сприйняття подій (чи була, зокрема, налякана, схвильована тощо); чим була зайнята в той момент, брала участь у події або тільки спостерігала; з'ясувати чи обговорювали дорослі ці події в присутності дитини й чи могли їхні оцінки вплинути на позицію дитини (викликати страх, почуття провини тощо); дати можливість дитині звикнути до себе та встановити довірливі стосунки з нею, для цього необхідно попередньо зустрітися; налаштувати дитину на процес допиту (дитина будь-якого віку має йти обдуманно на допит, усвідомлюючи, для чого вона тут); повідомити про те, що під час допиту буде проводитися відеозйомка; звернутися до фахівців (вихователя, психолога), які мають досвід роботи з дітьми певної категорії, щоб краще підготуватися до проведення допиту; зокрема, підготувати перелік питань та проконсультуватися з компетентним фахівцем – чи будуть питання зрозумілими для дитини; підготувати наочний матеріал (іграшки, макети, фотографії, малюнки тощо), тому що дитині іноді легше показати, ніж сказати; підготувати відеокамеру, мікрофон для зйомки.

Серед тактичних прийомів при допиті дітей-потерпілих важливо звернути увагу на такі: формування психологічного контакту слідчого з допитуваними; для відновлення контексту події пропонується розповісти про обставини, супутні факту, що цікавить слідство; з'ясувати відчуття, реакції на те, що відбувається; що він особисто відчув, у яких документах знайшли віддзеркалення названі ним факти; відтворення подій у різній послідовності; «активізація пам'яті» допитуваного, для чого необхідно застосувати: допит з використанням асоціативних зв'язків; повторний допит за обмеженим колом обставин; допит на місці події; повторне пред'явлення допитуваному предметів, пов'язаних з обставинами, що цікавлять слідство; психологічна взаємодія в процесі

допиту безпосередньо спрямована на виявлення установок на брехню й отримання правдивих показань.

Неповнолітні зазвичай довіряють слідчому і можуть бути невідомо готові допомогти у встановленні істини. Однак показання про інших осіб дають неохоче, особливо якщо ними були дорослі чи підлітки, старші за віком. Переборення такого небажання відбувається шляхом роз'яснення необхідності активно допомагати слідству, що має важливе значення для долі потерпілого надалі. Під час допиту можуть бути продемонстровані деякі докази, що свідчать про поінформованість слідчого про подію, що відбулася. Рекомендується також постановка деталізуючих запитань для уточнення фактів, згаданих, але не викладених детально іншими неповнолітніми, попередньо допитаними у кримінальному провадженні.

Із прийняттям КПК України у 2012 році можливості слідчого, прокурора у розслідуванні кримінальних правопорушень значно розширено. Це стосується можливості проведення зазначеними особами допиту осіб, перелік яких зазначений у кримінальному процесуальному законодавстві, у режимі відеоконференції. Відеоконференція у кримінальному судочинстві супроводжується її технічним записом. Допит особи може бути проведений у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках, передбачених ст. 232 КПК України. Допит особи в дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими ст. 225–227 КПК України [1].

Не вдаючись до наукових дискусій зазначимо, що обшук як окрема СРД являє собою процесуальне примусове обстеження приміщень, місцевості, окремих осіб з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуто внаслідок його вчинення, а також встановлення місця перебування розшукуваних осіб [2, с. 731].

Типовими об'єктами пошуку під час розслідування торгівлі дітьми є:

1. Знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення (матеріальні об'єкти, які використовувалися для вербування осіб залежно від способу (обман, шантаж, використання уразливого стану тощо); матеріальні об'єкти, які використовувалися для реклами послуг, під якими замаскована торгівля людьми, підтверджують факт розміщення реклами у ЗМІ, мережі Інтернет, соціальних мережах тощо; матеріальні об'єкти, які використовувалися для вчинення насильницьких дій щодо потерпілої особи у випадку, коли торгівля людьми здійснюється у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства; матеріальні об'єкти, які засвідчують певну форму експлуатації (наприклад, відеообладнання для експлуатації у порнобізнесі; медичне обладнання для вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди тощо); комп'ютерна техніка, носії цифрової інфор-

мації, флешнакопичувачі USB, мобільні телефони, на яких збережено інформацію, що має значення для кримінального провадження (зокрема, електронне листування, відеофайли, інші дані); предмети, зберігання чи використання яких заборонено або потребує спеціального дозволу (ліцензії) (зброя, наркотики тощо).

2. Предмети, що зберегли на собі сліди кримінального правопорушення (одяг чи взуття потерпілої особи у транспортному засобі, сліди крові та інші біологічні сліди, якщо було викрадення і потерпіла особа чинила опір, мікрОВОлокна, частки ґрунту тощо).

3. Предмети, отримані як наслідок злочину (гроші чи цінності, які здобуті злочинним шляхом; майно та документи, що належить потерпілій особі тощо)

4. Інші предмети, що виступають засобом для встановлення обставин, що входять до предмету доказування (фотознімки, записні книжки, банківські картки, мобільні телефони, ноутбуки, цифрові носії інформації тощо); предмети, які спеціально виготовлені для вчинення кримінальних правопорушень.

5. Документи: предмети, які спеціально виготовлені для вчинення кримінальних правопорушень; оригінальні документи, що посвідчують особу (паспорти, ідентифікаційні картки, свідоцтва про народження, нотаріально засвідчені дозволи на виїзд дитини), неправомірно вилучені у потерпілої особи; підроблені документи, що посвідчують особу (паспорти, ідентифікаційні картки, свідоцтва про народження, нотаріально засвідчені дозволи на виїзд дитини) для забезпечення переміщення через кордон; установчі документи суб'єкта господарської діяльності, що надає фіктивні послуги; оригінальні та/або підроблені документи про працевлаштування; оригінальні та/або підроблені проїзні документи; документи, які відображають стан рахунків, оплату послуг, облік грошових коштів, утримання житлового приміщення, зокрема оплату комунальних послуг тощо; документи, які дозволяють в подальшому здійснити арешт активів та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом; документи, зокрема графічного характеру, що використовувалися для шантажу під час вербування; документи, які підтверджують експлуатацію особи у значенні примітки 1 ст. 149 КК України.

6. Особи, які розшукуються.

7. Транспортні засоби, які використовувалися під час викрадення, переміщення осіб, а також як місце передачі грошових коштів за особу чи експлуатації особи.

Таким чином, серед засобів криміналістичної тактики особливе місце належить тактичним прийомам. Важливість їх вибору та визначення черговості застосування залежить від спрямування конкретної СРД чи її окремих етапів, завдань, які бажає досягти слідчий, слідчої ситуації, у якій її проводитимуть. Однак, незважаючи на те, що проведення СРД під час збирання доказів у кримінальному провадженні є винятково важливим заходом, такі СРД як огляд, допит та обшук потребують особливого тактико-криміналістичного забезпечення, а саме в частині структури та послідовності їх проведення.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
3. Баев О. Я. Тактика следственных действий: учеб. пособ. Воронеж, 1995. 224 с.
4. Дворкин А. И. Осмотр места происшествия: практ. пособ. Москва : Юристь, 2000. 336 с.
5. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми : метод. рек. для практ. працівників / Л. В. Черечукіна, М. О. Яковенко ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 135 с.
6. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика: підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
7. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
8. Хильченко С. В. Методика розслідування поширення порнографічних предметів: Навч. посіб. К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. 152 с.
9. Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів: метод. рек. / О. Ф. Вакуленко, О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко, О. О. Волков та ін. Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2016. 56 с.
10. Носов В. В. Особливості огляду та вилучення даних з мобільного Android терміналу. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (23 листопада 2018 р., м. Харків). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків : ХНУВС, 2018. С. 418–421.
11. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовой, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. Київ : НАВС, 1997. 230 с.